

JEAN-PAUL SARTRE

21. 6. 1905 – 15. 4. 1980

Francouzský spisovatel, dramatik, existenciální filozof a literární kritik Jean-Paul Sartre se narodil 21. června 1905 v Paříži. Ze strany své matky, za svobodna Anne-Marie Schweitzer, byl synovcem lékaře, filozofa a nositele Nobelovy ceny za mír (1952) Alberta Schweitzera. Jeho otec, inženýr a námořní důstojník, zemřel v Indočíně, když byl Sartre ještě malé dítě. Po smrti otce žil Sartre s dědečkem Charlesem Schweitzerem a svou matkou v Paříži. V roce 1917 se jeho matka znovu provdala a přestěhovala se s manželem a mladým Jeanem-Paulem do La Rochelle.

Sartre studoval na prestižních pařížských středních školách. Po absolvování doktorátu z filozofie na pařížské École normale supérieure učil v letech 1931-1945 filozofii na Le Havre, v Lyonu, v Paříži a hodně cestoval (Egypt, Řecko, Itálie). V letech 1933-34 studoval psaní a literaturu u Edmunda Husserla a Martina Heideggera v Berlíně, jejich filozofie výrazně ovlivnila Sartrovu tvorbu, zvláště pak jeho rané práce.

V roce 1939 byl Sartre odveden do války, o rok později byl v Německu zajat a uvězněn. Po dobu svého válečného zajetí si začal uvědomovat, co pro člověka znamená ztráta svobody, uvažoval také o vlivu společnosti na člověka. V roce 1941 se dostal zpět na svobodu, spekuluje se o tom, zda byl propuštěn nebo utekl. V Paříži pak založil protifašistickou organizaci Hnutí odporu a aktivně psal články pro magazíny *Let lettres Française* a *Combat*. V roce 1945 založil svůj vlastní časopis. U jeho zrodu stáli společně se Sartrem také spisovatelka Simone de Beauvoir, kterou poznal v roce 1929 a jež se stala jeho životní partnerkou, filozofové Maurice Merleau-Ponty a Raymond Aron, kritik Jean Paulhan a spisovatel Michel Leris. Tato literární a politická revue, nazvaná „*Temps modernes*“, měla otevřít cestu radikální obnově společnosti. Časopis se nakonec stal jakousi tribunou existencialismu, Sartre v něm uveřejnil programový manifest a zavedl termín angažovaná literatura. I po válce Sartre svůj čas věnoval

výhradně psaní a politickým aktivitám. V roce 1964 mu byla udělena Nobelova cena za literaturu, on ji ale nepřijal.

Politice se Sartre věnoval celý svůj život, každá doba mu přinášela nové pohledy, neustále tak měnil své názory. Tuto svou „nestálost“ ospravedlňuje slovy: *„Pokud v mém životě existuje nějaký jednotící prvek, tak ten, že jsem nikdy nechtěl žít seriózně. Nikdy jsem nevyznával vážnost, celý můj život byl jen hrou, někdy zdlouhavou, občas i nevkusnou, ale stále hrou.“* Sartre nikdy nebyl členem komunistické strany, přestože spolupracoval s francouzskou komunistickou stranou. Viděl v ní jedinou naději na lepší život pro pracující třídu. V padesátých letech se přiklonil k marxismu, protože podle něj nejlépe odpovídal charakteru a potřebám doby, a snažil se jej smířit s existencialismem. Prohlašoval, že marxismus je nevyhnutelná filozofie doby, oproti které má existencialismus jen parazitický charakter. Sartrovu tvrzení oponoval Albert Camus, jenž byl jeho přítelem od roku 1940. V 50. letech Sartre odmítal tvrzení o stalinských koncentračních táborech a postavil se proti Camusovi. Camus stalinismus otevřeně kritizoval a jeho novela Rebel (1951) nakonec znamenala rozbití přátelství obou mužů. Po Stalinově smrti v roce 1953 nakonec Sartre odsoudil sovětský systém, ačkoli obhajoval sovětský stát. V roce 1956 Sartre promluvil ve jménu svobody v Maďarsku a v roce 1968 navštívil ze stejného důvodu i Československo. Také tvrdě kritizoval kolonialismus a vystupoval proti válce v Alžírsku a ve Vietnamu, což se mu mohlo stát osudným, když v roce 1961 provedla Organizace de l'Armée, známá teroristickými aktivitami za nezávislý Alžír, bombový útok na Sartrův byt v ulici Bonaparte. Když se tak stalo i další rok, Sartre se přestěhoval do čtvrti Lous-Blériot, naproti Eiffelově věži. V roce 1967 byl v čele International War Crimes Tribunal, ustanovený Bertranem Russellem soudit americkou vojenskou správu v Indočíně. Roku 1970 byl Sartre uvězněn, protože rozdával po ulicích zakázaný maoistický článek *La cause du peuple*.

Také během své dlouhé publicistické a literární činnosti prošel Sartre složitým vývojovým procesem. Byl nejednou nazván „ztělesněným rozporem“ a jak píše Bernard-Henri Lévi: *„Sartre je jako odvíjející se čas. Sartre neboli setkání všech způsobů, jak projít stoletím, jak v něm zmizet, jak se vyvarovat jeho temných sklonů a zamířit do budoucnosti. Je jeho předností, že vstupujeme do časů, kdy jednoznačnost*

svou vládu ztrácí.“ Sartre ve své tvorbě vyšel z absolutizovaných abstrakcí existencialismu, ale stále více si uvědomoval, že obecné problémy existují jen v čase. Přičinil se o to, že existencialismus nezůstal jen filozofickým směrem, ale v širší literární a intelektuální sféře navodil určitou stylizaci života. Postupem času vyrostl na myslitele své doby a proto není divu, že jeho literární díla byla považována za objev, ačkoli přinášela pouze Sartrovy názory a filozofické teorie.

Sartrovým debutem je filozofický esej nazvaný *Imaginace* (1936), který přináší tok filozofických úvah a nálad. V těchto Sartrových literárních dílech, která ilustrují filozofické úvahy, nejsou nutná ani krásná líčení přírody, ani zajímavý děj, ani pestré portréty jednotlivých postav. Literární dílo má v takovém případě představovat určitou studii člověka a jeho problémů. Člověk je totiž podle Sartra neznámou bytostí. Existuje, ale jeho existence je jen materiálním – biologickým bytím.

Po několika mladistvých fantastických povídkách vydal Sartre v roce 1938 román *Nevolnost* (překládaný také jako *Hnus*), vyjadřující myšlenku, že lidský život nemá žádný smysl a „*nesmyslnost bytí znamená, že je s ním spojena „melancholie“, neboť zbytečné bytí prokazuje absurdnost existence,*“ jak sděluje čtenářům tohoto románu Alexander Abłamowicz. Původní název románu byl právě *Melancholie*, ale vydavatelé tento název odmítli. Podmínkou pro vydání díla se tak stalo nazvat jej *Nevolnost*. Místo názvu z kategorie psychologicko-sentimentální tak kniha dostala název z lékařského slovníku. Kniha lze považovat za reprezentativní dílo literárního existencialismu. Antoine Roquetin, hlavní hrdina románu, pochopil, že vlastně nic nemá smysl, a jeho vlastní osamělost tak způsobila několik zkušení psychologické nevolnosti. Taková nevolnost ale neznamena jen pocit být připoután kamenem na mořském dně, on pociťuje celé množství různých druhů hororů. Sartre v tomto díle ukazuje skutečnost a nesmyslnost existence: člověk existuje úplně zbytečně, lidská existence nemá smysl ani cíl, a právě to by si měl každý uvědomovat.

Román *Zed'* (1939) je další Sartrovou knihou o úzkosti. Člověk je sám i vůči své vlastní existenci, a tak jím proniká cizota. *Zed'* je symbolem neproniknutelnosti vnitřního světa postav a neschopnosti komunikovat mezi ním a vnějším konvenčním reálným světem.

Své filozofické názory Sartre vyložil především ve spisech *Bytí a nicota* (1943), *Kritika dialektického rozumu* (1960) či *Otázka metody* (1967). Lidské bytí Sartre vykládá tak, že „*existovat znamená prostě být tu: existující se objevují, dají se potkat, ale nikdy je nelze odvodit,*“ ovšem ale „*neexistuje takový smysl, který by ospravedlňoval existenci světa.*“ Člověka pak Sartre podává jako tvora vrženého na svět a odsouzeného ke svobodě. Důsledkem svobody je zodpovědnost, protože jen člověk svobodný může být zodpovědný. Člověk je prostě vržen do nicoty a jeho zodpovědnost znamená povinnost zúčastňovat se běhu dějin a svým vztahem k světu měnit společnost. V nicotě, podle Sartra základním momentu existence, pociťuje člověk svou osamocenost, jako by nepatřil k tomuto světu, jako by v něm byl cizincem, nedůvěřivým k nepřátelskému okolí. Nicota a úzkost jsou základními elementy sartróvské existence, stálými průvodci člověka. Existenciální humanismus Sartre propagoval také ve svém populárním eseji *Existencialismus je humanismus* (1946), který odmítá mravní subjektivismus, jelikož člověk nese jako svobodná bytost zodpovědnost za svoje činy, kterými dává světu smysl - ovšem jen před sebou samým.

V eseji *Co je literatura* (1947) se čtenář může přesvědčit, jak zásadní význam přikládal Sartre angažovanosti literatury. Absolutizoval význam prózy, která je podle něj literaturou v největším slova smyslu. Umění pokládal za způsob, jak vyjádřit a změnit svět. Umělec podle něj nemá opisovat svět kolem sebe, ale je sám aktérem a musí být angažovaný ve svém díle. Svá umělecká stanoviska a názory na umění a literaturu formuloval také v dalších esejích. K spiskům popularizačního zaměření patří například *Nástin teorie emocionality* (1939) nebo reportáž *Uragan nad cukrem* (1960), která mj. sehrála v jednu chvíli důležitou úlohu k překonávání sartróvské skepse. *Slova* (1964), původně zamýšlená jako začátek autobiografie, zaujímají v Sartrově tvorbě klíčové místo nejen jako brilantní prozaické dílo, ale i jako nesmírně upřímné spisovatelovo úsilí vypořádat se s chápáním literatury a umění. Sartre vzpomíná na mládí a na dobu počátků jeho směřování k vlastní literární tvorbě. *Slova* Sartre pokládal za předměty, které autorovi umožňují se vyjádřit, používat řeč v běžné situaci. „*Dlouho jsem pokládal pero za meč,*“ píše v závěru knihy, „*nyní znám naši bezmocnost. (...) Kultura nic a nikoho nezachrání. Je to však lidský výtvar: člověk se do ní promítá a poznává se v ní; jedině toto kritické zrcadlo mu předkládá vlastní obraz.*“

Politické názory vyjádřil v esejích *Poznámky k židovské otázce* (1946), *Rozhovor o politice* (1949) a *Je dovoleno bouřit se* (1974). Desetisvazkové dílo *Situace* (1947-1975), které lze doplnit ze *Sešitů z doby podivné války* (1940) a posmrtně vydaných *Poznámek o morálce* (1983), podává komplexní obraz o všech složkách Sartrova tvořivého myšlení.

V Sartrově nedokončené poválečné tetralogii *Cesty svobody: Věk rozumu* (1945), *Odklad* (1945), *Smrt v duši* (1949) a *Podivné přátelství* (jen fragment, uveřejněný roku 1949 v „Temps modernes“) se čtenář setká s existencialistickým hrdinou. Pařížský profesor filozofie Mathieu Delarue se nezastaví pouze u reflexe svého bezvýhodného lidského postavení, podaří se mu dojít až k uskutečnění svobodného a zároveň osvobozujícího činu, když vystoupí na venkovskou zvonici, odkud bezmocně střílí na postupující tanky německé armády. Sartre v tomto díle opět poukazuje na to, že na svobodné vůli člověka závisí jeho osud i osudy lidí kolem něj.

V letech 1960-1971 pracoval na čtyřdílné studii *Idiot rodiny*, která byla biografií Gustava Flauberta. Sartre ukazoval, jak se Flaubert stal osobou, kterou ho přinutila být rodina a společnost, nikoli jakou byl on sám. Když psal Sartre tuto práci, užíval Corydrane - drogu, kterou v 60. letech užívali cyklisté. Tato studie byla jeho poslední ohromnou prací a zůstala nedokončena, což jej nijak netrápilo: „*Nečiní mě to nešťastným, myslím si, že to nejdůležitější jsem řekl již v prvních třech dílech.*“

Drama chápal Sartre podobně jako román, a to především jako tribunu pro hlásání existenciální filozofie. V zápletku *Mouchy* (1943) se vrací k řeckému mýtu, dramaticky zpracovanému už Euripidem, a aktualizuje starověký řecký mýtus o Oresteovi. Jednoaktovka *S vyloučením veřejnosti* (1944) se odehrává v pekle, představovaném hotelovým pokojem. Všichni tři hrdinové tohoto příběhu jsou odsouzeni, aby se v tomto dramatu navzájem navždy trýznili. Je příznačné, že o zavržení žádného z nich nerozhodlo to, co kdo na světě říkal, sliboval nebo oč usiloval, nýbrž pouze to, co nakonec učinil. V dramatu *Mrtví bez pohřbu* (1946) přišel s tématem protiněmeckého odboje, jehož se sám aktivně účastnil. Francouzští vlastenci se stali oběťmi domácích kolaborantů. Krutě mučeni, poníženi až na samu hranici lidství, se ocitají v mezní situaci, kdy jsou vlastně již za živa mrtví, jen ještě nepohřbení. V dramatu *Počestná děvka* (1946) se Sartre kriticky staví k rasismu ve Spojených

státech. Ve *Špinavých rukou* (1948) rozehrává téma boje proti násilí, s nímž totalitní systém prosazuje své cíle, a klade přitom otázku po odpovědnosti jedince jako politika. Hrdinou tragikomické hry *Ďábel a Pánbůh* (1951), odehrávající se v 16. století v Německu za selských válek, je kondotiér Goetz, který se neštítí násilí a krutosti. Pokusí se s pácháním zla přestat a zakládá sluneční město, kde vládne spravedlnost a mír, ale nepřítel město dobude a zničí. Goetz dojde k názoru, že jeho dobré skutky mají ještě horší důsledky, než jaké měly ty špatné. Tragédie *Věžňové z Altony* (1959) volá prostřednictvím postavy Franze von Gerlacha, který se těžce provinil, k morální odpovědnosti ty, kdo jsou vinni válečnými hrůzami. Dalšími dramaty jsou například *Kean* (1953), zpracovaný na motivy Alexandra Dumase, *Holá pravda* (1955) a *Trójanky* (1965).

Od roku 1975 bojoval Sartre s postupnou ztrátou zraku a na sklonku svého života byl zcela slepý. Zemřel v Paříži 15. dubna 1980 na otok plic. Sartre byl do velké míry symbolem poválečných francouzských intelektuálů, ve filozofii patřil k nejvýznamnějším představitelům existencialismu a jako aktivista a spisovatel byl považován za prvního představitele poválečné generace světového významu. Podle slov spisovatele B.-H. Lévyho „byl vskutku jediný, kdo vyzkoušel všechny žánry, které doba nabízela, a obvykle v nich exceloval. Zkusil samozřejmě filozofii. Ale také politiku. Literaturu. Publicistiku. Literární kritiku. Reportáž. A jako by to nestačilo a on si potřeboval být jist, že nejen všechno zkusil, ale že za sebou zanechal hlubokou brázdu, ještě divadlo, texty k šansonům, přednášky, rozhlasové vysílání, film ...“.